

14

1473

на Харезм.

Філософія історії,
історіософія і соціологія.

Листопад 24. січня 1909.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА. Ч. 64.

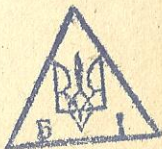
Відповідає за редакцію: Володимир Гнатюк.

Н. Карєєв. K0271

ФІЛЬСОФІЯ ІСТОРІЇ,
ІСТОРІОСОФІЯ і СОЦІОЛЬОГІЯ.

З великоруського переклав

Олександр Сушко.

У ЛЬВОВІ, 1903.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка.
під варядом К. Беднарського.

Термін філософія історії вживається вже більше як сотню літ, чимало вийшло в світ і книг під такою назвою, та всеж понятє філософії історії остається ще до тепер крайно не означене: термін той стрічаємо тепер в як найрізномроднійших розуміннях тому, що йому не найдено одного трівкого значіння. Майже всі авторы, що слїдили розвій філософії історії¹⁾, розуміли її предмети і задачу по

¹⁾ Ми подамо тут найважнійші огляди літератури по філософії історії; — в Англії: Flint, *The philosophy of history in Europe* [франц. переклад: *La philosophie de l'histoire en France i La philosophie de l'histoire en Allemagne*, Paris, 1878]. — В Німеччині: Rocholl, *Die Philosophie der Geschichte*, Göttingen, 1878. — В Італії: Marselli, *Scienza della storia*, Torino, 1873 [т. I, *Fasi del pensiero storico*]. Fontana, *La filosofia della storia nei pensatori italiani*, Imola, 1873. — В Росії: Стасюлевичъ, *Опыт историческаго обзора главныхъ*

своєму, а се тому, що під загальну назву історії філософії можна втягнути як

системъ філософії історії, СПб., 1866. — В Франції: Roux-Lavergne, La philosophie de l'histoire, Paris, 1850. Rougemont, Les deux cités La philosophie de l'histoire aux différents âges de l'humanité, Paris, 1874. — Подаємо ще в хронологічним порядку коротші огляди: 1) Carus, Ideen zur Philosophie der Geschichte, Leipzig, 1809, стр. 15 sq. 2) K. Rosenkranz, Das Verdienst der Deutschen um die Philosophie der Geschichte, Königsberg, 1835. 3) K. Gutzkow, Zur Philosophie der Geschichte, 1836, Einleitung. 4) Ferrari, Vico et l'Italie, Paris, 1839, стр. 408, sq. (La science de l'histoire au XIX siècle). Gans, передмова до Гегелевої філософії історії (Hegel's Werke, Berlin, 1840, т. IX.). 6) Cousin, Introduction à l'histoire de la philosophie, leçon XI. (Oeuvres, Bruxelles, 1840, I., 83, sq.). 7) Wronski, Philosophie absolue de l'histoire, Paris, 1852, I., 90, sq. 8) Antonides, Essai sur l'histoire de l'humanité. Ляпськ 1859. (Avant-propos: précis succinct des principales oeuvres sur l'histoire universelle). 9) Герье, Очеркъ развития исторической науки, Москва, 1866. 10) Laurent, La philosophie de l'histoire, P 1870. (XVIII том його Etudes sur l'histoire de l'humanité). 11) Bona-Meyer, Neue Versuche einer Philosophie der Geschichte (Histor. Zeitschrift, 1871). 12) Mayr, Die philosophische Geschichtsauffassung der Neuzeit, Wien, 1877. 13) Jodl, Die Culturgeschichtsschreibung, Halle, 1878. 14) Bernheim, Geschichtsforschung und Geschichtsphilosophie, Göttingen, 1880. 15) Stolikowski, Krytyczny obraz nowszych użycowań na polu badań historyczoficznych (Biblioteka Warszawska, 1881, Styczeń). 16) Стронинъ, Исторія обществности, СПб., 1885, стр. 92, sq. 17)

найріжнородніші речі, а коли хочеть ся точніше означити — термін не все відпо-

Ottokar Lorenz, Die Geschichtswissenschaft, Berlin, 1887. (2 вид. 1892).

З найновішої літератури поручаємо отсе: Simmel, Die Probleme der Geschichtsphilosophie, 1892. — Bernheim E., Lehrbuch der historischen Methode, знамените, найновіше видане, Ляпськ, 1903. — Steffensen K., Zur Philosophie der Geschichte. Mit Vorwort v. R. Eucken, 8. (411 стр.), Basel, 1894. — Rappaport Ch., Zur Charakteristik der Methode und Hauptrichtungen der Philosophie der Geschichte 8. (106 стр.), Bern, 1896. — Syrkin N., Geschichtsphilosophische Betrachtungen, 8. (140 стр.) Berlin, 1896. — Lorenz, Die materialistische Geschichtsauffassung, 8. (109 стр.) Leipzig, 1897. — Lord Aton, Über das Studium der Geschichte, Übersetzt von F. Imelmann, 8 (44 стр.), Berlin, 1897. — Barth, Die Philosophie der Geschichte als Sociologie, Leipzig, 1897; E. Mayer, Zur Theorie und Methodik der Geschichte, 1902.

Незвичайно інтересною для пізнання сучасних течій в історичній науці є голосна полеміка ізза нових ідей німецького історика Лямпрехта. Літературу цієї полеміки найбільша постарався ся подати: Lamprecht K., Alte und neue Richtungen in der Geschichtswissenschaft. I. Über geschichtliche Auffassung und geschichtliche Methode. II. Ranke's Ideenlehre und die Jungrankianer. 8. (79 стр.), Berlin, 1896. — Його-ж, Die Entwicklung der deutschen Geschichtswissenschaft vornehmlich seit Herder, München. 1898. — Pirenne, Une polemique historique en Allemagne (Revue historique, 1897, т. 64)... і багато інших, які цікавий найде в сумлінній праці д. Собєского (Вацлава), поміщеній в „Ateneum", 1901, т. I. стр. 38—57 і 481—500. п. в. Z dziejów

відає виборови того напрямку, до якого його найнаручнійше ужити. Взагалі одначе є три головні способи розуміння терміна: одні бачуть у філософії історії філософічний огляд давньої минувшини людства; другі — дослід загальних законів соціального життя; в кінці у третіх — філософія історії приймає вид філософічних трактатів по так званій „історичці“, як теорії історичного знання. Годі сказати, щобі отсі три напрямки все докладно ріжнели ся: навпаки ми все помічаємо, що задачі одного — мішають ся з задачами другого; годі також сказати, щобі поза ними не було ще чого небудь, чому би той або иньший письменник не дав імени філософії історії: всеж таки на кождий спосіб, се — три головні течії в розвою історично-філософічної літератури. Після того, як Коат положив основи соціології, спірний термін можна віднести або до філософічного огляду минувшини людства, або до теорії філософічного знання історії; задачу відкривати закони, що кермують соціальними проявами, бере на себе як

historyozofii niemieckiej. (Крім того гл. періодичні видавництва як: Die Zukunft, Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, Historische Zeitschrift і т. д. — Останнє десятилітє). — С.

раз соціологія. Тут будемо називати філософією історії філософічний огляд минувшини людства, а філософічну теорію історичного знання (і історичного процесу) — терміном історіософія, хоч він нераз стрічається як синонім філософії історії. Таке відріжене філософії історії, соціології й історіософії вважали ми конче потрібним тому, щобі раз на все тримати ся одної і тої самої термінології.

Уживанєм одного і того самого терміну в ріжних розуміннях поясняєть ся по часті і незгода істориків що до того, кого треба вважати батьком філософії історії. Ми могли би навести понад десятку імен перших її „основателів“, авторів „перших“ філософій історії. Спору нема лише про сам термін: славу його винайдєня всі признають Вольтєрови, який назвав так свій вступ до *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations*¹⁾, хоча значіне сього слова у нього крайно неясне²⁾. Одначе

1) *Oeuvres complètes de Voltaire*, Paris, 1853, III, 1. В його *Fragments historiques* див. глава десята *dé la philosophie de l'histoire* (*Ibid.*, V., 239 sq.), також *la défense de mon oncle* (*Ibid.*, V., 99 sq.).

2) Про се гл. *Oeuvres de Voltaire*, виданє Beuchot (Paris, 1829), т. XV., *préface du nouvel*

на Вольтера годі глядіти, як на основателя філософії історії: звичайне філософюване над історією (histoire philosophique) існувало іще до половини XVIII віка і Вольтер ніяким чином не був тут першим. Так отже гадки розходять ся. Ренан, прим. „правдивим основателем філософії історії“ називає пророка Даниїла, розуміючи се слово в значіню образу все-світнього життя людства: грандіозна картина пророка Даниїла — зміни чотирьох монархій — довгий час давала християнським письменникам вітхненє і через цілі середні віки була неначе основою загального погляду на хід історії у європейських народів. Є ще гадка, будьто би батьком філософії історії був Арістотель¹⁾, та се, що він ввів у політику метод історичних дослідів, не дав йому ще права на те і за свою Політику він може називати ся батьком лише соціології²⁾. Лоран бачить у св. Августина першого, що написав філософію

éditeur. Cf. Rûhs, Entwurf einer Propedeutik des historischen Studiums, Berlin, 1881, стр. 30.

¹⁾ Трачевскій, Современныя задачи историческаго знанія, 1879. Вступительная лекція въ новороссійскомъ університетѣ, стр. 18.

²⁾ Comte, Cours de philosophie positive, Paris, 1869, IV., 176—177. — Letourneau, La sociologie d'après l'ethnographie. Préface, V.

історії з християнської точки погляду¹⁾, та знаменита книга „De Civitate Dei“ містить у собі хіба лише одну програму католицької філософії історії. Тим часом св. Августин піддав іспанському священикови Павлови Орозієва першу гадку його твору *Adversus paganos historiarum libri septem*, за який Дертене робить його (Орозія) батьком філософії історії²⁾: праця Орозія, справді перша історія людства, пронизана одною ідеєю. „Я, — каже автор на початку, — задумав почати історію людських терпінь від чоловічого грішного упадку“. А на кінці читаємо: „Я зібрав від початку світа аж до тепер, т. є. протягом 5618 літ, карн і стражданнє грішних людей, борню міра і божий суд!“

Лаш деякі ідуть так далеко в минування, шукаючи початку філософії історії: в більшій частині зводять його до часів троха близших, до Макіявеллі, Бодена, Боссієта, Віко, Монтеסקє, Вольтера, Тірго, Гердера, Ізеліна. Шістьох із тих письменників належать до XVIII в., коли то дійсно зродилась ідея справдішньої філософії

¹⁾ Laurent, op. cit., XVIII., 74.

²⁾ Dörgens, Ueber das Bewegungsgesetz der Geschichte, Leipzig, 1878, стр. 12—13.

історії, та ледви чи можна ставити в однім ряді отсі імена. По крайній мірі ми рішучо видучемо із того реєстру імен цілу половину. Передусім право Макіявеллі опирається хіба лиш на тім, що він був перший в новій Європі думаючий історик взагалі. Що відносить ся до Бодена, то він між иньшим написав невеличкий твір: *Метод легкого вивчення історії*, який його біограф, Бодріляр, називав „першою вже визначною пробою філософії історії“¹⁾ ставляючи Бодену взагалі в заслугу „злуку історії і права і філософічну інтерпретацію обох тих наук“: він уважав би автора Метода „справдішнім батьком філософії історії, коли би в нім мислитель злучив ся з артистом“²⁾. Тимчасом заголовок дуже гарно показує, що се — праця по історії. Письменника, що задумував лишень викликати елементарну реформу в науці історії, годі ще називати філософом історії. Чудно при тім, що дослідники історично-філософічної літератури звертають спеціальну увагу

¹⁾ Baudrillart, Bodin et son temps, Paris, 1855, Préface, VI. Передовсім гл. ч. II., гл. II., стр. 145 sq.: Du livres de Bodin sur la méthode historique. Origines du XVI siècle de la philosophie du droit et de la philosophie de l'histoire.

²⁾ Ibidem, стр. 146.

на Метод Бодена, а не згадують иньших трактатів подібного рода. Передовсім замітна напр. *Історія історій Доляпелінера* з кінця XVI в.¹⁾: є се огляд і загальна критика істориків усіх часів і народів, викликана невдоволенем автора всіма істориками взагалі, вяснене предмету і задачі історії і в'язка постулатів, які треба ставити історикам. Історика все буде творити необхідному спеціальну науку, так як усе появляти муть ся непевности що до істоти, метода або задачі сеї або иньшої науки. Розвій того, що ми назвали історіософією, припускає й розвій історики, але філософія історії не може вважати своїми родоначальниками таких письменників, як Боден.

З більшою підставою лучать філософію історії з появою звісного *Діскурса про всесвітну історію Боссіета*²⁾. Хоч на думку Бокля — се лишень „смілива проба спровадити історію на ступінь прислужниці теології“, то тим не менше годі не згодити ся з Контом, який в *Ді-*

¹⁾ Повний заголовок книжки такий: *Histoire des histoires avec l'idée de l'histoire accomplie plus le dessein de l'histoire nouvelle des Français*, Paris, 1599.

²⁾ Bossuet, *Discours sur l'histoire universelle*, в виданю *Oeuvres complètes de Bossuet*, в Монтобані 1868 р., т. IX.

скуреї бачить пробу — обійняти зором минувшину людства à certaines lois invariables. Сам Боссіє каже, що його загальна історія повинна бути для частинних історій поодиноких країв і народів тим, що представляє собою загальна карта — в відношеню до частинних. В творі є провідна ідея — вказати в історії людства палець божого Провидіння, якого метою було двигнене і розширене християнства.

В Росії зложив ся і прийняв ся погляд, нібито основи філософії історії положив неаполітанський мислитель Джіамбатіста Віко¹⁾. Його „Нова наука“²⁾ появилася

¹⁾ Герье, Очерк развития исторической науки, 1866. — Чичеринъ, Исторія политическихъ учений, Москва, 1872, II, 303. — Михайловскій, О Вико и его новой науке (Отч. Зап. 1872, XI, 86, 88, 96). — Стасюлевичъ, Исторія среднихъ вѣковъ, СПб. 1863., I. 69. — Його-ж, Опытъ историческаго обзора, стр. 53, 200. — Сф. Стронинъ, Исторія общественности, СПб., 1885, стр. 92. — Трачевскій, op. cit., стр. 19. — Тут одначе годить ся замітити, що погляд такий зовсім не „зложив ся“ в Росії... Він можливо прийняв ся там, але зложив ся без всякого сумніву на Заході. Ба навіть ще й тепер вважають Віко родоначальником філософії історії — дуже поважні учені. [Спор. прим. Achille Loria, Die Sociologie, ihre Aufgabe, ihre Schuler und ihre neusten Forschritte von... Verlag von Gustav Fischer in Jena, 1901: Erster Vortrag, стр. 11. — С.

²⁾ Giambattista Vico, Scienza nuova dell'origine delle nazioni, 1726. Автор користувався

ся 1726 р., та європейська публіка знайомила ся з нею ледви в двадцятих роках XIX. в.¹⁾ В одну мить найшов Віко горячих наслідників, що бачили в Новій науці неначе цілу апокаліпсу: стали говорити, що Віко випередив багато ідей XIX в. і що він лишень тому лишив ся в своїй добі одиноким неоціненим мислителем; від Віко починають у науці нову еру, його проголосили правдивим родоначальником філософії історії.

В тих первісних студиях про Віко було надто багато запалу, надто багато пересади, — а опісля всі ті осуди повтаряли ся традиційно, тим більше, що чи-

двома французькими перекладами; один з них видав Мішле (скорочено), другий без імені перекладчика був видрукований в Парижу 1844 р. (Vico, La science nouvelle). — Про Віко гл.: Ferrari, Vico et l'Italie, Paris, 1839. — Cantoni, Studi critici e comparativi. — Eberty, Zeitschrift für Völkerpsychologie, VI. — Feuerlein, Ueber Vico's Eigenart u. Leistung (Histor. Zeitschr., 1883, I, 46—78). — Werner, Ueber Vico als Geschichtsphilosophen, Wien, 1877. — Giambattista Vico, als Philosoph u. gelehrter Forscher, Wien, 1881. (Про сю книжку гл. статю в Zeitschrift für Philosophie und philos. Kritik, Halle, 1883, LXXXII. Bd.). — Стасюлевичъ, op. cit., стр. 52—147.

¹⁾ Німецький переклад Віко, пера Вебера, вийшов у світ аж 1822 р., а французький Мішле 1827 р.

тати Нову науку — се занятє дуже і дуже не принадне. По перше — своїми научними методами Віко зовсім не був чоловіком XIX віка: все, як каже Феррарі, нагадує в Віко чоловіка XVI віка¹⁾. Віко був ученим XVI віка, що попав ся в XVIII, — говорить Бодріляр²⁾. І справді нова наука під неодним зглядом належить скорше до XVI або XVII, як до XIX, а навіть XVIII віка. По друге — Нова наука зовсім не філософія історії, як її назвав Мішле в своїому скороченому переводі сеї книжки. Віко стараєть ся не зобразити хід всесвітної історії, але дослідити закони історичного життя взагалі³⁾:

¹⁾ Ferrari, op. cit., стр. 375.

²⁾ Baudrillart, Bodin et son temps, Paris, 1853, стр. 160. — Cournot, Considérations sur la marche des idées et des événements dans les temps modernes, Paris, 1822, I., 175. — Espinas, Les sociétés animales, Paris, 1878, стр. 59.

³⁾ Rosa говорить, що Віко перший задумав відкрити закони, які кермують історією, 362—363. По Міллю — Віко був „одн із мислителів, який найскорше глядів на наступність історичних подій, як на предмет твердих законів, та старав ся відкрити сі закони при помочи аналітичного розсліду історії“. Система логіки, СПб. 1867., II., 493. — „По думці Віко всесвітна історія се не історія всіх народів, але наука про загальні закони, які лежать в основі розвитку всіх народів“. Стасюлевичь,

отсе він звернув свою увагу на певну одноманітність, замітну в історії ріжних народів, як результат їх спільної природи і одноти в способі їх розвою¹⁾, і поставив своєю метою найти спільну для всіх народів історію. Нова наука — каже Віко — повинна бути „ідеальною і вічною історією, в якій всі нації грядіти муь зовсім так само від свого повстаня — протягом своїх успіхів, свого упадку і свого кінця“²⁾. Він виходить із того założеня, що людські діла повтаряють ся, коли нації відновляють ся³⁾, тому то й він вважає можливим установити „одноманітний хід націй“. Та як раз ся задача входить уже в обсяг соціології і Віко — як побачимо — навіть не перший про се думав. Так само і Монтеке не був філософом історії, яким вважає його напр.

135. — По думці Вернера — у Віко був лишень „der übergeschichtliche abstracte Standpunkt der Geschichtsbetrachtung: diese ist einfach nur religiös-metaphysische Ideologie, welche die concreten Detail des weltgeschichtlichen Entwicklungsganges nicht zu bewältigen vermag“. стр. 289.

¹⁾ Vico, La science nouvelle, Introduction, CIX, CXII.

²⁾ Ibidem, 89.

³⁾ Ibidem, 372 sq.

Бокль¹⁾. Його Дух законів — се соціологічний трактат.

Так отже два письменники XVIII віка, з яких у кождім денехто бачить родоначальника філософії історії, в дійсності не були навіть філософами історії: оба вони важкі як соціологи, при чім Монтеске звернув свою увагу на закони істнованя соціальних явищ, а Віко — на закони їх наступности. Та взагалі годі не піднести сього, що в більшості — початок філософії історії відносять до XVIII віка. І дійсно саме тоді в історичних досліддах відбував ся переворот: наставало зближене філософії й історії, почали ввирабляти ся нові ідеї, що вчинили чималий вплив на розвій філософії історії; в особливости стали розбирати ідею, що сотворила — так сказати — душу останньої: ідею прогреса; повстала назва філо-

¹⁾ Бокль, Історія цивілізації въ Англії, СПб., 1863, I., 612. — В оригіналі: Buckle J. N. History of civilisation in England, London, 1857, 1861. Німецький переклад зладив Rige, Leipzig, 1860, — польський — Wl. Zawadzki, Historia cywilizacji w Anglii, Lwów, 1862—1868 [друге видане вийшло в Варшаві]. Пор. Pawiński A., Kilka słów o Buckle'u, Warszawa. 1869. — Праця Бокля викликала в історично-філософічних поглядах просто революцію, а її вплив відчуваєть ся ще й сьогодні. — С.

софії історії і вийшла перша праця вже просто під таким іменем — Гердера Ідеї до філософії історії людства¹⁾, студія, що вповні оправдує свій заголовок. Не зважаючи одначе на все те — годі сказати, що отсе такий і такий мислитель положив основи філософії історії: можна лише прийняти, що розвій її як окремішньої научної або філософічної науки починаєть ся як раз у XVIII віці.

З сього короткого огляду „родоначальників“ філософії історії — може читач бачити, як різнородне значіне приписують нашому термінові і що відповідно до нашого означеня філософії історії — перших її проблемків повинні ми глядіти у Орозія і у Боссіета, та вже ніяк у „предтеч“ сучасної соціології в роді

¹⁾ Herder, Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, Riga und Leipzig, 1785. — Отсе перше історично-філософічне писанне, яке рішучо переконало істориків про кінечність філософії в історії. Своім ідейним багатством воно нас просто осліплює... Воно будить у нас дрімалучі десь у неглубоких челюстях душі думки, велить нам застановляти ся над питаннями, на які ми досі не звертали уваги, а які тепер уже нас ніколи не опустять... — Перший том Гердерова писання присвячений астрономії, геології й фізичній географії. Властива філософія історії мистить ся в томі II (і то аж від IX книжки). — С.

Арістотеля і Монтеסקе, — не в трактаті по історії Бодена, не в Новій науці Віко, що має характер по часті розвідки по соціології, по часті загальної історичної науки. Та в Орозія і Боссіета були як раз лишень проблески філософії історії: ні Історії першого, ні Діскурсе другого не осліпи на ніяких вироблених поглядах на історичну науку. При тім оба вони відділені один від другого кількома століттями та належать до різних народів, до епох із зовсім відмінним характером. В кінці в обох переважає рішучо точка погляду не научно філософична, аде релігійна. Тому то й кажемо ще раз, що властивий початок історично-філософичної літератури треба віднести до XVIII віка, коли то європейська думка поставила вже свідомо задачу філософичного огляду минувшини людства, коли заняли ся в особливостя питанням про способи й цілі історичної науки, коли по раз першій — хоч і не рожево — повстала позитивна наука про пожитє. Від XVIII віка традиція філософії історії тягнеть ся в цілому ряді письменників, що брали ся до філософичного огляду всесвітної історії, до її теоретичного вяснення, до рішення різних питань, які відносять ся до історично-філософичного знаня. До XVIII

віка стрічаємо всякі уривочні та суперечні стремління: в XVIII віці вони починають лучити ся, а результатом тої злуки появляеть ся зовсім нова ідея. Історичній науці ставляють ся нові завдання, а найвищою з них стає огляд ходу всесвітної історії; і як раз такий огляд вважаєть ся можливим лишень при розсліді научного метода, що повинен бути приспособлений до історії, при розсліді людської природи і законів, які нею кермують; досліди, які можна назвати соціологічними, дістають нову мету — вяснити історію. Видумуєть ся новий термін — правда — з характером доволі неясним, та поступенно все таки починають зарисовувати ся окремішні напрямки філософії історії й наука про пожитє, якій пізнійше надаєть ся назву соціології, — а „історика“ дістає новий характер, коли починаєть ся відчувати конечність загальних принципів філософії історії, того, що ми назвали історіософією. Відповідно до розвою історично-філософичної думки під кінець XVIII віка і протягом цілого XIX віка чим раз яснійше і яснійше виділяють ся із безобразної маси історичних філософовань дві течії: філософичний розслід взаімної звязи конкретних історичних фактів у цілім житю людства

і розелід законів, що кермують тими явищами, т. є. синтетична будова ходу все-світної історії й аналітичний розелід — так сказати — елементів історичного життя. Рівночасно ми бачимо ще одну течію — науку про принципи історично-філософичних розелідів, історіософію.

Тепер взаїмні відносини філософії історії, соціології і історіософії можемо представити собі тим способом.

Усе доступне нашому пізнанню — є сумою явищ, якими кермують закони. Наші досліди можуть бути звернені або на самі явища, або на їх закони, відповідно до того, що ставимо собі метою. Перше завдане описати явища і показати їх взаїмну звязь, — друге найти загальні закони їх існування в просторі і їх наступности в часі. З відтіля то два роди наук — феноменологічні, що займають ся даними явищами, і номологічні, що займають ся звисними категоріями законів. Кажучи взагалі, що історія є сумою цілої маси явищ у вічно зміннім життю народів, — можемо з одної сторони зобразити есенціональне в тій сумі, представивши її в одній цілости, з другого боку — доглядіти ся постійних відносин співістнованя і наступности між тими явищами. В першім разі мати мемо науку феноменологічну — всесвітну історію,

від якої її філософія різнять ся лишень більшою абстрактністю і більше тісними відносинами до субективних питань людського духа, — в другім — науку номологічну — соціологію: всі мислителі, які тільки мріяли про ідеальну та вічну історію, в дійсности стреміли не до чого иньшого, але як раз до соціології, навіть тоді, коли тій ідеальній та вічній історії надавали метафізичний характер. Отже така проста, але ясна ріжниця між філософією історії, і соціологією¹⁾. Пронизаний всеобійм-

¹⁾ Постараємо ся подати тут важнішу літературу по соціології. Espinas, Des sociétés animales, 1878. — Letourneau, La sociologie d'après l'ethnographie, Paris, 1880. — Herbert Spencer, Social statics, London, 1850. Study of Sociology, 1874. The principles of Sociology, London, 1876. Essay on Social Organisation. Знамениті писання Спенсера можна читати в класичнім перекладі німецьким: Die Prinzipien der Sociologie, übersetzt von Vetter B., fortges. v. J. V. Carus. Stuttgart, 1897. — Einleitung in das Studium der Sociologie. Herausgeg. von Marguardsen, 2 Auflage 2 Th. 8. (264 і 297 стр.) Leipzig, 1896. — Основи соціології мають у перекладі й Поляки (I. K. Potocki): Zasady socyologii, T. I—II. (стр. 398 + LXXVIII і 299), Warszawa, 1889. Wydawnictwo „Głosu“. — Gumpłowicz, Grundriss der Sociologie, Wien, 1885. — Rebsamen J. U., Leitfaden der Gesellschafts- und Verfassungskunde, 6 Aufl. 8. (стр. 206), Frauenfeld, 1894. — Kidd B., Sociale Evolution, übersetzt von Pfeleiderer, 8, (стр. 321), Jena 1895. — Grundzüge

ливою провідною ідеєю філософічний роз-
слід скомплікованого феномена всесвітної
історії — се задача першої науки, завдане
другої — се дослід загальних законів со-
ціального життя, якого зміни й становлять
зміст історичного процесу. З феноменоло-
гічної точки погляду — історія се незви-
чайно скомплікована переміна найпестрій-
ших явищ у життю людства, з точки по-
гляду номологічної — представляє вона
скомпліковане зібране простих процесів,
з яких кожний підлягає спеціальному
законові. Процеси механічні, фізичні, хе-
мічні, брали участь у формуванню на-
ступних станів неорганічної природи, як
у повстанню наступних станів люд-
ських громад — процеси психологічні
і соціологічні. Научне обяснене теології
(яка по нашій термінології є наукою
феноменологічною) випадає на долю ме-

der Gesellschaftswissenschaft. 14 Aufl. (624 стр.),
Berlin, 1895. — Schäffle A., Bau und Leben des
socialen Körpers, 2 Aufl. 2 т. 8., Tübingen, 1896.
т. I. Allgemeine Sociologie (стр. 571); т. II. Spezielle
Sociologie (656 стр.). — Sammlung Gesellschafts-
wissenschaftlicher Aufsätze, Hrsg. von E. Fuchs,
1—13 Heft. 8. München, 1896. — Huxley T. H.,
Soziale Essays. Übers. v. A. Tille (310 стр.) Weimar.
1897. — Achille Loria, Die Sociologie, Ihre Auf-
gabe, ihre Schulen, und ihre neuesten Fortschritte
(з італійського переклав Dr. Clemens Heiss.) Jena,
1901. — С.

ханіки, фізики та хемії, научне обяснене
історії в ділом психології та соціології.
В теології і історії ми розліджуємо ре-
зультати звісної комбінації ріжнородних
процесів, у механіці, фізиці, хемії, психо-
логії та соціології ми ізолюємо кожний
елементарний процес і студіюємо його
в простійшій формі.

Такі то загальні відносини феноме-
нології та номології. Властиво говорячи
— вказана нами ріжниця становить як
раз угольвий камінь контівської кля-
сифікації наук, лишень терміни
в основателя позитивізму иньші. Нашим
номологічним наукам відповідають у тій
класифікації — абстрактні, феноменоло-
гічним — конкретні. Конт не запримітив
лишень одного: що не кожда абстракція
веде до відкриття законів, та що не кожде
описане явищ конкретне. „Одні науки,
— каже Конт — абстрактні, загальні,
яких завдане — відкрите законів,
що кермують ріжними родами явищ; —
другі конкретні, спеціальні, описуючі,
яких завдане — приспособлене тих законів
до справдішної історії ріжно-
родних існуючих предметів“¹⁾.

¹⁾ Comte, Cours de philosophie positive, I.,
56 (вид. 2.), також його: Système de politique posi-

Принявши таким чином усяку абстракцію за виведене законів — влучив Конт усю свою філософію історії т. є. науку феноменологічну в свою соціологію під назвою Соціальної динаміки, не зрозумівши гаразд, що й „справдїшна історія рїзновродних предметів“ може бути і абстрактною і конкретною, усе залежить лишень від степеня. Артистична картина і схематичний нарис, подрїбна біографія і коротка характеристика, огляд і résumé — все мають предметом феномен, байдуже чи се якась там рїч, чи особа, чи факт. І в історії мажлива ціла градація від артистичних нарисів, найменших подробиць, довгих оглядів частин до абстрактних схем, до загальних характеристик, до коротких правил, цілий ряд ступінїв між конкретністю безпосереднього історичного матеріалу і абстрактністю його квінтенсії. В тім значіню філософія історії

tive, 1853, т. III., contenant la dynamique sociale en traité général du progrès humain (Philosophie de l'histoire). — В. Лесевичъ, Опыт критическаго изслѣдованія основоначаль позитивной философіи) СПб. 1877, стр. 32 sq., 202 sq., 228 sq. — Де-Роберти, Соціологія, СПб. 1880, стр. 38 sq. — Blondel, Les sciences abstraites et les sciences concrètes (Revue de la philosophie positive, 1882, Janvier — février).

буде остаточно також зображенем всесвітної історії, лишень доведеним до певної степеня абстрактности.

Роблячи таку поправку в термінології Конта — доходимо до важних результатів. Філософія і соціологія стають кожда на власній землі, не можуть уже більше мішати ся, одна другої не стане усувати на бік: таким чином звільняють ся історики від закиду, що не займають ся віддериванем законів тому, що вони звільняють ся від самої такої задачі, а соціологія перестає бути предметом експериментів, які стремлять до того, аби перемінити її в науку описуючу. Се перше. По друге — вкладаючи завдане відкриваня законів історичного процесу на пенхологію і соціологію ми не потребуємо вже ще якихсь там спеціальних історичних законів, побіч загальних пенхологічних та соціологічних, що в філософії усуває безліч непорозумінь. По третє — ми осягнули деякі дані до означеня понятя філософії історії, як абстрактно-феноменологічного представлення перемін у житю людства. Своїм абстрактним характером рїзнять ся вона від історичної науки в тїснійшій значіню, яка повинна їй дати богато оброблений та достаточно узагальнений матеріал; своїм феноменологічним

характером різнить ся вона від соціології, яка повинна їй дати научні основи до обясненя розелджуваного процесу; своєю лучністю з розелідом всесвітної історії — від частинних історій, яких ідеалом може бути філософічна історія. Певна річ, що звязь філософії історії з всевітною або частинною історією залежить від бажаня дослідника, бо ж і історія кожної поєднаної держави може бути представлена з філософічної точки погляду: тут лишень було би гаразд називати локальні історії з філософічної точки погляду філософічними історіями, а назву філософії історії давати виключно всесвітній історії з філософічної точки погляду.

Для такого вилученя всесвітної історії є певні підстави: по перше усю всесвітню історію в її цілости можемо слідити як окремішну суцільність явищ у загальному світовому житю — а основна черта філософії — се як раз стремління до суцільности знаня; по друге — всесвітня історія стремить до з'єдиненя людства — і ми не маємо права легковажити хочай би й найменшої його часті, коли хочемо осягнути зрозуміне справдішної історії взагалі; по третє — на безконечних просторах всесвітної історії незвичайно ясно

являють ся велетні закони культурної й соціальної еволюції людства.

Означім тепер основну ідею історіософії. Задача представити в одній цілости бувальщину людства, вказати на наступність і взаємну звязь головних перемін в його житю, маючи до діла головню з узагальненими висновками історичної науки, — се без усякого сумніву задача в високій мірі скомплікована та трудна. При її виповненю повстає безліч питань, що без їх попереднього рішеня рішучо не можна приступити до діла.

Установлене загальних принципів філософії історії, у відповідь на сї питання, не лише входило часто у склад писань, які так або инакше представляли загальний хід історії людства, але ставало навіть самостійним предметом дослідів, завданем осібної теорії. Загалом — питання сеї теорії можна поділити на три головні категорії. По перше — ми маємо тут діло з тим відношенем, в яким повинні бути між собою філософічний спосіб думаня і фактичні дані історії: ролю філософії в історії розуміли різні письменники всяким способом і та роль повинна бути точно означена. Огсе одно із питань „історика“ — в широкім розуміню слова. По друге — на яким небудь писаню по

філософії історії відбиваєть ся загальний єввітогляд його автора — і заки приступаемо до розслідів минувшини людства — треба рішити безліч чисто філософічних питань, — як конечність і свобода людської волі, абсолютна і зглядна випадковість історичних фактів, сліпа фатальність — чи розумна суцільність загального ходу історії, суб'єктивна — чи об'єктивна ціль історії і т. п. — оттакі то питання. По третє — філософія історії тим борше може осягнути свою ціль, чим краще обговорені ріжні теорії окремих наук, які стоять у таких або иньших відносинах до історичного знання: такі питання, як вплив природи землі і вроджених прикмет раси на історію народа, загальні причини можности і загальні умовини успішного історичного поступу, подібности і ріжницї в розвою поодиноких громад, роль одвинць і мас у великих перемінах, яким громади улягають і багато иньших тим подібних питань, які в більшій часті входять в обсяг психології і соціології, мають також у високій мірі важне значіне для історично-філософічних проб. Иньшими словами історіософія є рішенем таких питань історики, філософії і номологічних наук, без яких немислиме саме занятє філософією історії. Передовсім саме тепер

відчуваєть ся конечність подібної науки, коли історія хитаєть ся між найскрайнішим емпіризмом і крайно довільними, суб'єктивними розумованями, коли в філософічних поглядах панує найбільша анархія, а в історії не систематичне філософоване, коли з ріжних сторін подаєть ся тільки найможливіших теорій для виясненя історії, теорій, що одна другій противорічить і одна другу виключає, коли в кінці є тільки непорозумінє, тільки взаїмного непорозуміня, або й прямо ігнорваня — між істориками, психологами, соціологами і філософами. Недостачою трівких історіософічних принципів поясняєть ся ще й те, що філософія історії досі розвивала ся так неправильно. Одні порівнюють літературу по філософії історії з незчислимими розпочатими та недокінченими і занеханими будовами¹⁾... Другі говорять, що про точні та загально признані результати філософії історії не можна й говорити²⁾... „Коли, — питає один критик — виринає якась нова історична теорія — чи представляє вона по крайній мірі красний метод, або більше

¹⁾ Paulsen, Zeitschrift für Völkerpsychologie, VIII., 464.

²⁾ Rocholl, op. cit., 376.

раціональну концепцію, як попередні? Зовсім ні! — Вона лишень иньша, тільки й всього!⁽¹⁾ Подібних висловів могли би ми навести безліч⁽²⁾.

Зберім тепер усе тут сказане разом. Науки займають ся або самими конкретними явищами, або їх законами: звідтіля то поділ наук на феноменологічні і номологічні, або по Контю на науки конкретні і абстрактні. Історія се наука феноменологічна, з номологічного боку відповідають їй психологія і соціологія. Філософією історії я називаю історію людства з філософічної точки погляду, а філософічну теорію історичного знання й історичного процесу, взятого абстрактно, називаю історіософією: остання повинна черпати свої висновки з філософії (якщо загальні погляди), з „історики“, себ-то теорії історичного знання (метода) і психології та

¹⁾ Raoul Rosières, Philosophie de l'histoire (Revue politique et littéraire, 1882, Nr. 5., стр. 141).

²⁾ Rougemont, II., 607. — Renouvier, Introduction à la philosophie analytique de l'histoire, 694. — Etienne, La positivisme dans l'histoire (Revue des deux mondes, 15 mars, 1868, стр. 375). — Carrau, Le philosophie de l'histoire et la loi du progrès d'après les récents travaux (Ibid., 1. oct. 1875, стр. 573).

соціології [закопи духового і соціального (громадського) життя], щоби бути теорією філософії історії, системою її загальних ідей і принципів, — конечних коли займаеть ся якою небудь наукою. Відповідно до того філософією історії можна назвати філософічний огляд історії людства, — філософічний — в значіню впровадження в нього провідної ідеї певного напрямку, тісної звязи з суб'єктивними питаннями нашого духа, — а при тім огляд самого, справдішного, емпірично-певного хода той історії, при помочи загальних філософічних і номологічних ідей. В таким розуміню — філософія історії переміняеть ся в глядане сути фактичної історії, в суд над її ходом в його результатах для окремих груп, одиниць і для цілого людства. Щоби таке завдане можна було сповнити научно — треба й осібної філософічної теорії історичного знання, або історіософії, яка дала би загальні принципи філософії історії і рішила-б питання про відношене між суб'єктивними філософічними поглядами і фактичними даними історичної науки, загальні питання світогляду що мають значіне в історично-філософічних працях, питання, які входять у теоретичні науки про чоловіка. Задача історіософії — представити, чим повинна бути філософія

історії, які суб'єктивні елементи маємо право впровадити до неї, в чім лежить істота історичного процесу взятого абстрактно, так сказати його механізм. Одним словом — історіософія — се синтеза теорій, якими повинна руководити ся філософія історії. Іншими словами — історіософія відноситься до філософії історії, як історика до історії.

Формуючи гадку про історіософію — я подаю лишень загально стремління безліку письменників усяких напрямків, які таку історично-філософічну науку вважали кінечною. Ось кілька примірів. Ожієт Конт стремив до того, аби найти „основну теорію історичної еволюції“, яка могла би „стояти на чолі величної будівлі філософії історії“¹⁾. Альтмаєр дефініює філософію історії як науку необмежену тісними границями оповідання про факти, а як таку, що повинна дати ідеї до руководства в дослідках реального життя²⁾. По думці Вроньського — філософія історії потребує „загальної підготовки“,

¹⁾ A. Comte. *Système de politique positive*, Paris, 1853, III, 70. 71 sq.

²⁾ Altmeyer, *Cours de philosophie de l'histoire*, Bruxelles, 1840, стр. 12—13.

якій він й дає імя історіософії¹⁾. В Німеччині подібні погляди виринають ще в XVIII віці²⁾, а в XIX вони приймають ся вже чим раз більше і більше. Гегель додає до своєї філософії історії вступ, щоби установити, пояснити і виправдати ту точку погляду, з якої у нього розбірається філософічно хід всесвітної історії³⁾. Геррес вважає кінечним спроводити „погляд на всесвітню історію до її найсубтельніших і найглибших основних умовин“⁴⁾, себто установити загально-філософічну точку погляду. Єнїш бажав розвинути принципи, по яких належить писати кожду будучу культурну історію⁵⁾. У Кравзе є ціла розвідка на нашу

¹⁾ Wronski, *Philosophie absolue de l'histoire*, Paris, 1852, I. avis, I. Cf. 19.

²⁾ Iselin, *Ueber die Geschichte der Menschheit*, Basel, 1786, I., 3. — Wegelin, *Plan raisonné d'une histoire universelle (Mémoires de l'académie royale de Berlin, 1770, стр. 493)*.

³⁾ Hegel, *Philosophie der Geschichte (Werke, 1870, IX, 12)*.

⁴⁾ Görres, *Ueber Grundlage, Gliederung und Zeitfolge der Weltgeschichte*, стр. 56 (вид. з р. 1880).

⁵⁾ Jenisch, *Universalhistorischer Ueberblick der Entwicklung des Menschengeschlechtes. Eine Philosophie der Culturgeschichte*, Berlin, 1801, I, 31.

тому¹⁾; Герман пише цілу книжку, щоби установити філософічні принципи для розсліду історії²⁾. Метою історіософічного писання Лязо було також дати теорію історії³⁾. Подібно Бунзен⁴⁾ і Дєргєнє, який теж вважає конечним дати „вступ до розуміння всесвітньої історії“, що виясвив би конкретну історію абстрактним способом⁵⁾.

Отсе лишень приміри того, що незалежне від філософії історії, як філософічної історії людства; багато робітників на сьому полі вважало конечними особи „вступи“, „провідні ідеї“, „підготовки“ і т. д., а ми лишень загально подали єї стремління пускаючи в світ

¹⁾ Krause, Die reine d. i. allgemeine, 1843. Перших тридцять сторін.

²⁾ Hermann, Prolegomena zur Philosophie der Geschichte, Leipzig, 1849, стр 81 sq. Cf. його ж Philosophie der Geschichte, Leipzig, 1870, стр. 647.

³⁾ Lasaulx, Neuer Versuch einer alten auf die Wahrheit der Thatsachen gegründeten Philosophie der Geschichte, München, 1856, стр. 11.

⁴⁾ Bunsen, Gott in der Geschichte, Leipzig, I., 17, 18, 23 sq.

⁵⁾ Dörgens, Über das Bewegungsgesetz der Geschichte, Leipzig, 1878, — Vorwort, V.

гаду про історіософію. Звертаємо-ж на се увагу тому, що після висловів деяких критиків нашої студії¹⁾, відділене історіософії від філософії історії — у нас недостаточо мотивоване.

¹⁾ Критика на перше виданє праці д. Карєєва з р. 1883. На заміти своїх критиків відповів ш. учений брошурою під заг. „Моимъ критикамъ. Защита книги Основные вопросы философии истории“. Варшава, 1884.